

Наталія Педан

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СИСТЕМИ ПІДГОТОВКИ ОРГАНІЗАТОРІВ ДИТЯЧОГО РУХУ В УКРАЇНІ (20–30-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

У статті здійснено історико-педагогічний аналіз процесу становлення та розвитку системи підготовки організаторів дитячого руху в Україні у 20–30-х роках ХХ століття. Автор висвітлює основні етапи розвитку системи підготовки організаторів дитячого руху в контексті історії зазначеного соціально-педагогічного явища.

Ключові слова: дитячий рух, організація, об'єднання, організатор дитячого руху, етапи розвитку і становлення дитячого руху.

На сучасному етапі розвитку вищої освіти України зростають вимоги до якості підготовки педагогів, оскільки молодій державі потрібні висококваліфіковані професіонали. Тому, в умовах політичних, соціальних та економічних змін, особливої уваги набуває підготовка організаторів дитячого руху.

В історико-педагогічному контексті у вітчизняній педагогіці склалася оригінальна система підготовки організаторів дитячого руху як частина інноваційного блоку загальної системи педагогічної освіти, що збагатила зміст цієї освіти, дала науці покоління дослідників.

Особливий інтерес для нашого дослідження становить період 20–30-х років ХХ століття – період політичних та соціально-економічних змін. З одного боку, в цей час сформувалася нова структура політичної системи, а з іншого – змінилися її складові частини, зокрема дитячий рух. Це вплинуло на формування системи соціально-педагогічної підготовки організаторів дитячого руху в Україні, що набувала свого розвитку.

Аналіз філософської, педагогічної, психологічної літератури засвідчує широкий інтерес науковців до цієї проблеми. У вітчизняних дослідженнях 20–80-х років ХХ століття стали предметом вивчення такі актуальні проблеми: професійна підготовка вчителя до взаємодії з дитячим громадськими об'єднаннями (Л. Алієва, І. Гордін, Г. Іващенко, Т. Курганова, С. Харченко, З. Ходоровська та ін.); готовність студентів до співпраці з дитячими організаціями (С. Бобришов, В. Лебединський, Р. Єрьомін, Т. Тортаєв, Д. Ягафарова та ін.); формування професійної майстерності вожатого, піонерпрацівника (А. Деркач, М. Загузов, К. Зикова, Е. Камалдінова, З. Леонова, Р. Литвак, А. Панов, Е. Соколова, Л. Сурінова, Р. Шапіро, Л. Яковлева та ін.). Вчені пов'язували професійну діяльність організатора дитячого руху з соціально-виховним потенціалом піонерської організації, позицією вожатого, учителя, які володіють методикою роботи з дитячим самодіяльним колективом, конкретними

прикладними вміннями, через реалізацію яких могла б проявитись особистість дорослого – важливий фактор виховання підлітків.

Мета статті – здійснити аналіз процесу становлення та розвитку підготовки організаторів дитячого руху в Україні у 20–30-ті роки ХХ століття.

Як свідчить аналіз джерельної бази дослідження, із заснуванням піонерської організації (19 травня 1922 р.) починається новий період в історії вітчизняного дитячого руху.

При цьому розвиток дитячого руху як унікального соціально-педагогічного феномену вимагав висококваліфікованих кадрів для роботи з дітьми. Саме у 20-ті роки ХХ століття з'являється термін «керівник дитячої організації» («педагог нового типу»), формується уявлення про зміст його роботи; створюються структури, відомства, заклади, які займаються його підготовкою; виділяється в науковому пізнанні проблематика, пов'язана з обґрунтуванням мети, завдань, форм і методів роботи педагога «нового типу». Громадські та державні освітні структури розпочинають забезпечувати підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації педагогів як організаторів дитячої громадської організації, дають можливість задовольняти індивідуальні професійні запити та ініціативи у сфері дитячого руху.

На думку російської дослідниці І. Руденко, у контексті проблеми становлення і розвитку підготовки організаторів дитячого руху можна виокремити декілька підходів щодо її вивчення: генетичний, порівняльно-історичний, системний. Генетичний підхід дозволяє визначити основні періоди і етапи розвитку цього процесу. Порівняльно-історичний підхід дає можливість виділити загальні та особливі характеристики змісту, форм підготовки в різні періоди, розкрити суть змін, виявити причини їх заборони у використанні; сприяє пошуку шляхів подолання кризових явищ. Системний підхід передбачає вивчення процесу суспільно-державної підготовки з використанням принципів, категорій, законів, положень системного аналізу [5].

Аналіз історико-педагогічних джерел дозволяє вважати 10–20-ті роки ХХ століття початком становлення інноваційної системи підготовки нового типу педагога-організатора дитячого громадського об'єднання. Ця система впродовж всього ХХ століття розвивалася, змінювалася, вдосконалювалася, долала стан криз, труднощів і при цьому набувала життєвої стійкості.

Вивчення різних джерел спонукає до періодизації досліджуваного процесу. Критеріями періодизації є: масштаби і ступінь взаємовпливу громадських і державних структур, з ініціативи яких відбувалася підготовку кадрів; уявлення педагогів, учених, державних і громадських діячів про цілі, цінності, зміст цього процесу; відповідність проблем підготовки зі спрямованістю і видами діяльності дитячої організації; зміни в контингенті учнів; організаційні форми підготовки.

Виокремлення періодів розвитку системи необхідно для

характеристики її типових властивостей, визначення стійких її елементів, специфічного функціоналу її суб'єктів (суспільних і державних), причин кризи і засобів їх подолання, виявлення інновацій, забезпечення руху системи. Кожен період представлений як процес самоорганізації та цільового конструювання і диференційований на окремі етапи [5].

З урахуванням цих обставин дослідники виокремлюють такі основні періоди становлення суспільно-державної системи підготовки організаторів дитячого руху:

Перший – 10-ті роки ХХ століття, передумовами створення системи підготовки організаторів дитячого руху став досвід скаутської організації.

Другий – 20-ті роки – середина 30-х років ХХ століття – становлення системи, коли з'являється термін «керівник дитячої організації» («педагог нового типу»), формується зміст його діяльності; створюються структури, відомства, установи, що займаються його підготовкою; у науковому пізнанні виявляється проблематика, пов'язана з осмисленням цілей, завдань, форм і методів роботи педагога «нового типу»; відбувається «оформлення» системи як нової соціально-педагогічної реальності.

Третій – друга половина 30-х рр. – початок 50-х років ХХ століття – період «реорганізації»: піонерська організація стає масовою, основною її базою була школа; посилюється увага до педагогічної діяльності вожатого, посада старшого вожатого вводиться до штатного розкладу школи; ставиться питання про державну підготовку піонерських працівників і вчителя для роботи з піонерами, в умовах мінливих конкретно-історичних обставин йде пошук громадських форм цієї підготовки.

Четвертий – 50-ті – кінець 80-х років ХХ століття – підготовка організаторів дитячого руху поступово стає державно-громадською; в освітніх установах розпочато професійну підготовку піонерських працівників; створено науково-методичну базу професійної підготовки піонерських кадрів на основі вивчення новаторського досвіду виховання, здійснюваного в піонерській організації; розширено проблематику досліджень із діяльності вожатого.

П'ятий – 90-ті рр. ХХ століття – початок ХХІ століття – період кризи і трансформації системи, пошуку шляхів її розвитку в нових історичних умовах [5].

Виокремлення періодів становлення та розвитку підготовки організаторів дитячого руху є необхідним для характеристики властивостей саморозвитку системи, породження нових прогресивних (або навпаки) елементів замість старих. У кожному із зазначених періодів певну роль у процесі підготовки означених кадрів відігравали громадські організації, держава. Варто зазначити, що інтеграція громадських та державних освітніх структур забезпечувала підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації педагога як організатора дитячого громадського об'єднання, задовольняли індивідуальні професійні запити та ініціативи у сфері дитячого руху і виступала суспільно-державною системою підготовки кадрів.

У виділені періоди метою громадсько-державної системи була підготовка кваліфікованих кадрів для Всесоюзної піонерської організації імені В. І. Леніна. У цій системі І. Руденко виокремила 6 рівнів системного утворення, які, на наш погляд, характеризують стійкість та самостійність. Кожному рівню відповідають територіальні утворення, які брали участь у процесі підготовки кадрів: федеральний, губернський, окружний, волосний, міський, районний [5].

У процесі дослідження нами встановлено, що система підготовки організаторів дитячого руху в Україні впродовж 20–30-х років ХХ століття мала чітку соціально-педагогічну спрямованість, створювала умови для підготовки організаторів дитячого руху будь-якого базового рівня. Середні спеціальні та вищі навчальні заклади забезпечували спадкоємність підготовки. Громадські структури керували «неформальною освітою», але мали обмеженість у зв'язках з освітніми структурами, методичними службами. Цим забезпечувався професійний рівень підготовки вожатих.

Взаємодія громадського і державного інститутів дозволяла системі виконувати такі універсальні функції: забезпечувати спадкоємність підготовки; формувати склад професіоналів, фахівців відповідної кваліфікації; прямо і безпосередньо відтворювати кадри організаторів для громадських організацій; створювати нормативно-правове забезпечення функціонування системи; здійснювати науково-методичний супровід процесу підготовки.

Такий підхід свідчить про організаційне управління розвитком системи. Громадсько-державна система підготовки організаторів дитячого руху належить до соціальних систем, що розвиваються під впливом середовища, зовнішніх факторів, «надзвичайних обставин». Тому наявність ознак, що характеризують систему як відкриту, нелінійну, нестійку, дозволяє для її аналізу використовувати синергетичний підхід.

Як свідчить історіографічний аналіз проблеми, інтерес педагогів до дитячих формувань посилювався з поширенням скаутизму в СРСР у 1909 році. Створення скаутських загонів, аналіз першого досвіду їх діяльності дали поштовх тому, що педагоги і громадськість намагалися зрозуміти не тільки їх соціальну значимість, але й оцінити педагогічні можливості. Російський педагог В. І. Срезневський одним із перших оцінив особливе виховне значення скаутизму в той час, коли «школа відступила від строгого виховного напрямку і перенесла центр ваги в навчальну сторону, а російська сім'я розхиталася», і вбачав його в тому, що скаутизм «спробував усунути ці дефекти життя і давав юнацтву тверді моральні засади» [8, с. 2].

Система скаутизму – перший досвід підготовки педагога-громадського працівника. Проблема підготовки керівника дитячого об'єднання виникла практично одночасно з поширенням дитячих формувань в Україні на початку ХХ століття. Пошук нових форм виховання, необхідність яких одночасно визнавали філософи, історики, письменники, приводив громадськість до розуміння того, що дитячі

співтовариства повинні перебувати під впливом дорослого – педагога, що організовує «особливі» відносини у дитячій групі.

Скаутський рух 10–20-х рр. ХХ століття дав поштовх для виникнення системи підготовки організаторів дитячого руху, підготовка яких здійснювалася в середовищі громадської організації в процесі її життєдіяльності. Основними рисами цієї системи було «відтворення» кадрів лідерів і керівників, розробка та реалізація програм їх підготовки, вишукування специфічних методів цієї підготовки.

У розвиток вітчизняного дитячого руху вагомий внесок зробили військові, державні діячі, лікарі, спортсмени. Вони вважали організаторську роботу по створенню дитячих формувань найважливішим видом громадсько-педагогічної діяльності.

Отже, зародження громадсько-педагогічних ініціатив, які впливали на розширення спектра дитячих формувань, реальний досвід скаутських та інших дитячих об'єднань, поставили на порядок денний питання про спеціальну підготовку дорослих до роботи новим структурам, які виявляли специфічний, соціально-педагогічний потенціал.

Становленню суспільно-державної системи підготовки педагога-організатора дитячого громадського об'єднання передували нові історичні умови: створення нової радянської держави та оформлення піонерського руху. Під впливом соціально-економічних змін у цей період реформувалася освітня сфера українського суспільства і система виховання. Одна з ключових проблем цього часу – підготовка «нового типу педагога», здатного вирішувати нові завдання соціального виховання, «врятувати дітей від згубного впливу вуличного середовища, розбещення дитячої свідомості» [6, с. 20]. Саме тому ця проблема була предметом обговорення серед державних діячів, учених, практиків.

Для С. Шацького «новий тип педагога» був пов'язаний з уявленням про виховання вчителя-організатора дитячого колективу [11, с. 299]. Він вважав, що вміло організовуючи всі види дитячої діяльності, педагог допоможе дитині забезпечити повноту і змістовність дитячого життя, його всебічний розвиток. У 1922 році С. Шацький писав, що єдиним завданням школи є організація дитячого життя [10]. Розроблена педагогом модель нової школи передбачала активне включення дитини в систему суспільних відносин. Через це, на його думку, учитель повинен вміти організовувати дитяче співтовариство, розуміти і цінувати дитяче життя, наблизити його до потреб соціального середовища.

У жовтні 1922 року на V з'їзді РКСМ було підкреслено, що розгортання нового руху можливе лише за наявності підготовлених керівників [9, с. 94]. Таким чином, питання долі дитячого руху було безпосередньо пов'язане з його організаторами. Підбір, підготовка, навчання в процесі роботи, виховання, закріплення – стало нагальним завданням того періоду.

Важливим моментом в історії розвитку підготовки організаторів дитячого руху був лист від 2 січня 1923 року «Про дитячі групи», в якому

зазначено, що основним завданням комсомолу після V з'їзду було не тільки розширення піонерської організації, але й створення керівного ядра вожатих загонів та організація їх навчання [3].

Відповідно до Постанови Оргбюро ЦК РКП (б) від 4 серпня 1924 року партія ставить перед комсомолом ряд практичних завдань: збільшити кількість керівників піонерської організації, забезпечити їх серйозну підготовку, розробити питання про організацію короткочасних курсів для підготовки керівників дитячого руху на місці. У резолюції XIV з'їзду ВКП(б) 18–31 грудня 1925 року ЦК партії ставить питання про залучення комсомольців до піонерської роботи і про підготовку кваліфікованих кадрів вожатих, обізнаних грамотних політично і елементарно грамотні у медицині та у педагогічних відносинах [3].

Вожатих підбирали із політично підготовлених і витривалих комсомольців. Роботу в загонах вожаті поєднували з роботою на виробництві: загони були створені при фабриках, дитячих будинках та школах. До керівництва піонерським рухом залучали найкращих комуністів, комсомольців, педагогів. Підготовка керівного складу відбувалася через: регулярні зібрання нарад; семінари, на яких вивчали теорію і практику дитячого комуністичного руху; організацію кабінетів дитячого руху; тривалі губернські курси для перепідготовки і підготовки піонерських робітників; організацію роботи семінарів з дитячого руху в педагогічних вузах і технікумах [3].

Піонерська організація у 1924 році СРСР розвивалася дуже стрімко: на 1 січня 1924 року було 3000 загонів у них, піонерів – 161349 осіб; на 1 липня 1924 року – 3704 загонів, піонерів – 200000 осіб; на 1 жовтня 1924 року було 12100 загонів, піонерів – 760000 осіб та 10000 осіб – жовтенят. Статистика свідчить про зростання дитячого руху [3]. Відповідно до статистичних даних [2] чисельність складу загонів в Україні станом на 1 січня 1925 року становила 366750 осіб піонерів та 42065 – жовтенят у 8316 загонах. Загальна кількість вожатих у СРСР станом на 1 жовтня 1924 року становила 11200 осіб, з них 58,3 % чоловіки і 41,7 % жінки [3].

Наведені дані свідчать, що з 12100 загонами працювало 11200 вожатих, а це означає, що 900 загонів у країні не мали підготовлених кадрів організаторів дитячого руху. Однак розвиток піонерської організації набирає обертів швидше на Україні, ніж в інших республіках СРСР. Це пояснюється тим, що вона розташована ближче до Центру і мала сильне керівне ядро, бойові комсомольські групи, які змогли організувати і залучити в загони дітей піонерського віку, а найкращих комсомольців направити на роботу з піонерами [3].

Встановлено, основними формами підвищення кваліфікації вожатих у літній період були: для селища – районні наради вожатих (не рідше 3 разів упродовж літа), для міста – семінари керівників (2 рази в місяць).

На місцях відкривалися кімнати вожатого, де «низові» організатори дитячого руху могли б знайомитися з довідковою літературою, консультуватися з окремих питань практичної роботи. У кімнатах радили

мати з цією метою скриньку запитань і відповідей, карту світу з позначками поширення дитячих комуністичних груп, структуру районної організації, постанови з'їздів ЦК про диткомрух.

У період з 1925 року до 1930 рік регулярно проводились обстеження умов праці і побуту організаторів дитячого руху. Про результати одного з них у 1927 році писав журнал «Вожатий». А результати були невтішними. Загальноосвітня підготовка – низька; через перевантаження вожаті не встигали займатися саморозвитком. 60 % вожатих мали нервові захворювання; 50 % – хвороби вуха, горла, носа. Лікарі пояснювали це перевтомою, невмінням раціонально чергувати працю та відпочинок, володіти голосом. На сторінках журналу «Вожатий» почали друкувати звернення комсомольських працівників на адресу органів освіти про створення належних умов для систематичного розвитку вожатих, допомогу учителів у набутті вожатими спеціальних знань.

У 1930 році було введено обов'язкове початкове навчання, з яким виникає необхідність у визначенні чітких організованих форм зв'язку піонерських загонів зі школою [3, с. 21].

У 20-х роках ХХ століття сформувалася наукова думка про суспільно-педагогічну місію вожатого і систему його підготовки. Заслужують на увагу праці Н. Крупської. Важливою характеристикою вожатого-громадського працівника для неї стає проголошення його педагогом «нового типу», здатного змінити стосунки між вихователем і вихованцем, тим самим «революціонізувати систему жорстких авторитарних відносин у школі». Її роботи підтримували статус вожатого як затребуваного фахівця. За період з 1919 по 1939 рік вона написала більше 20 робіт про різні аспекти діяльності вожатого.

Теоретичні пошуки Н. Крупської стали серйозною науковою основою для розробки змісту професійної підготовки педагогів-керівників дитячих громадських об'єднань. Незважаючи на ідеалізацію деяких вимог до педагогів нового типу в тій історичній ситуації, Н. Крупська запропонувала і підтримала фактично інноваційні методи організації виховної діяльності.

Періодом реорганізації науковці вважають 1935 рік, коли піонерська організація стає масовою, основною базою її є школа; велику увагу приділяють педагогічному аспекту діяльності вожатого, посада старшого вожатого вводиться у штатний розпис школи; ставиться питання про державну підготовку піонерських працівників і вчителів для роботи з піонерами, здійснюється пошук суспільних форм цієї підготовки в умовах тогочасних змін.

Отже, 10-ті роки – середина 30-х років ХХ століття у розвитку дитячого руху були періодом розвитку державної системи підготовки організаторів дитячого руху. Означена проблема вивчалася і вирішувалася з урахуванням завдань підготовки керівництва піонерської організації, тому відповідно до принципу історизму за вожатим піонерської організації можна зберегти статус керівника дитячого руху.

На нашу думку, становлення та розвиток підготовки організаторів дитячого руху в Україні (20–30-х роках ХХ століття) – своєрідна соціально-педагогічна система, яка у своєму розвитку пройшла певні періоди, розвитку, розквіту та занепаду.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів зазначеної проблеми. Перспективою подальших розвідок її є питання дослідження організаційно-педагогічних засад підготовки керівних та наукових кадрів дитячого руху в Україні у 20–30-х роках ХХ століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алиева Л. В. Педагогика пионерского поручения: кн. для учителя / Л. В. Алиева. – М. : Просвещение, 1990. – 127 с.
2. Детское коммунистическое движение в СССР / [статистический сборник о численном и качественном составе пионер. организации за период с 1 июля 1924 г. по 1 января 1926 г. / ЦК РЛКСМ статистический подотдел]. – Москва : ЦД КВРМ, 1926. – 40 с.
3. Зыкова К. С. Становление и развитие системы подготовки пионерских вожатых (1922–1941 гг.) / Зыкова К. С. – Томск, 1974. – 259 с.
4. Коляда Н. М. Підготовка організаторів дитячого руху: уроки минулого та перспективи та майбутнє / Н. М. Коляда // Проблеми підготовки сучасного вчителя : збірник наукових праць УДПУ / [ред. кол. : Побірченко Н. С. (гол. ред) та інші]. – Умань : ПП Жовтий, 2010. – Випуск 2. – С. 189–197.
5. Руденко И. В. Подготовка организаторов детского движения в России (историко-педагогический анализ) : монография / И. В. Руденко ; [под. ред. Л. В. Алиевой]. – М. : Пед. общество России, 2008. – 232 с.
6. Игра и детское движение / сост. и ред. И. В. Руденко. – Тольятти : Фонд Развития через образование, 2002. – 73 с.
7. Сергеев Н. К. Непрерывное педагогическое образование : концепции и технологии учебно-научно-педагогических комплексов : монография / Н. К. Сергеев. – СПб. – Волгоград, 1997. – 166 с.
8. Скаутизм в России. Труды I съезда по скаутизму / сост. И. Жуков. – П-г, 1916. – 128 с.
9. Товарищ комсомол : документы съездов, конференций ЦК ВЛКСМ. – Т. 1. – М., 1969. – С. 94.
10. Шацкий С. Т. Курсы как организующая сила в педагогическом деле / С. Т. Шацкий // Избранные пед. соч. в 2-х т. / под ред. Н. П. Кузина. – Т. 2. – 299 с.
11. Шацкий С. Т. На пути к трудовой школе / С. Т. Шацкий // Избранные пед. соч. в 2-х т. / под ред. Н. П. Кузина. – Т. 2. – С. 7–33.